У спасівку раз мені в волость треба було. Іду. Надворі було так гарно: сонячно, тепло... У волості й вікна були поодчиняні, аж двоє. В одно писар оселедець укутував, у друге — сторож графин виполіскував. Підходжу ближче. На східцях сидить парубок якийсь, похнюпивсь і не зворухнеться.

— Здрастуй! — кажу. — Не знаєш, тут старшина? Він мов аж жахнувсь, підвів голову, подививсь-подививсь та й знов похнюпивсь. Смутний такий... та худий, та загорів, ніс полупився... та ще й зодягнений... чумарчина в дірках на йому, картуз аж рудий — виношений такий, — коліна поналатувані, чоботи стоптані... аж жалко дивиться на його. А й парубок би нічого: і брови чорні, і усики є, і чуб кучерями, і стан козачий.

— Старшина тут? — знов питаю його. Він уп'ять глянув на мене.

— Що? — каже, а далі: — Нема.

— Значить, підождать, — кажу, — треба, — та й сів коло його. Мовчимо. Як ось він плюнув і сам собі:

— Іди хто його зна куди й що!

— Та куди "йди"? — питаю.

— Та на той край... Та не був зроду, та зайди, та сам... А треба йти... Ех, життя! — та й рукою махнув.

— Чого? — кажу. А писар у вікно:

— Робить, видно, не хоче.

Утерсь після оселедця й вікно зачинив. Парубок аж очима заморгав, ніби плакать хотів. Потім зробив так, мов ковтнув що, осміхнувсь і каже:

— "Робить не хоче", — от пече... Що я з самого малечку роблю. Мати як померли, та батько як узяли жінку другу, так я... по наймах усе.

— Так ти вже взнав, — підзадьорую його.

— Куди твоє діло, — каже. — Було й вола налигать не достану, а ще й по ріллі спотикаюсь, — оремо... Та ще босий, та ноги поб'ю, поколю було, та порепаються... Та приїдеш з поля, то діти хазяйські, як поросята годовані: пустують, ячать... А в тебе й се й те болить, та не хвались, що й болить, та чи сьорбнув борщу, чи ні, та мерщій на ніч жени. Та й виразки зав'язать не вспієш... Було!.. А й тепер... бач, що...

Парубок показав долоні. Вони були такі порепані та в пухирях-таки. Осміхнувся, та й знов:

— Бач, що... от і "робить не хоче". Що й оце я як робив у пана, так...

— У якого пана?

— Та он що за Буланою Рудкою... що до пані пристав... Він з міщан, кажуть... Та оце я був у його. Ну, вже й пан або й пані... гірше собак. Терпів-терпів, а це вже й з терпіння вийшов. Де ж пак... — парубок присунувсь до мене ближче, — де ж пак: оце ж молотять у його, та машиною... Та як попомотаєшся день, та так втомишся, так уморишся, що впав би на колючки, то й на колючках би заснув... І от, повечеряли позавчора, мощусь спать... Коли прикажчик: "Е, ні, — каже, — жени воли пасти..." Ну, я ж прямо як варений... жену... Очі сплющаються, голови не здержу, ноги як не свої... Сів на горбику та незчувсь, як і задрімав. Прокинувсь... Сюди, туди, — аж воли мої в гречці, трохи не з півгонів так і попсували. "І, лихо!.. Що ж це буде?" — млію душею. Коли так як у снідання в добре йде прикажчик до молотилки. "Ходім до барина!" —

каже. Пішли. Він з нею у садку походжає. "Ти нащо, — каже, — подлець, гречуху збив?" — "А як я вморився, — кажу, — й світа не видно... спать хотілось". —"А, господин який, спать хотілось?.. А дєньги я тобі нащо плачу, нащо плачу?!" — Та як виважить долоню, та як морсне по виду мене. А вона: "І, мерзавець... Він уже й без того противной мені: скида снопи раз, а я проходжу, а он і за хуражку не узялся". Та й губи залишала. Пан до прикажчика:

"Молодець, Савастян, що доніс, — на штани наберемо... Запиши ж за місяць з його, за місяць одвернем". Пішов я... Тут роблю, а там важко так мені, злість така бере мене... "Як же, — думаю, — що я таке? — віл! Он він по пиці мене, грішми попріка мене... або... за хуражку берись, хоч і світу не видно тобі... Хай вам лихо, — думаю, — хіба тільки й світа, що в вас?" Кинув вила, за чумарчину, — хода. Іду поз пана: "Дайте ж, — кажу, — хоч за півмісяця, коли за місяць одвертаєте..." А я за півтора не получав од його. "Нікаких півмісяцей", — каже. "Ну, так бог з вами ж, — кажу, — буду аж у Чорноморії". — "Харашо, харашо", — каже. Я й пішов. "Оце ж, — думаю, — пожаліюсь батькові та пораджусь:

чи таки й справді — у Чорноморію, чи, мо поки що дома побуду, попарубкую на волі". Парубок схитнув головою.

— Ех, — каже, — як я хотів дома побуть... на вечорниці походить!.. Що ось уже призов перейшов!.. Приходжу. Півдня якраз. Слухаю: гомін у хаті. Пристояв у сінях. Мачуха на батька: "Хоч би чи олійки, чи рибки купив, а то ж, господи, який той борщ! Чим ти годуватимеш дітей тих? Що ти за батько такий?.." А батько: "Та хай твоєму чорт батькові з дітьми з твоїми! За віщо я куплю?" Увіходжу. Батько сердиті-сердиті... стоять, часник чистять. Над борщем мачуха сидить, сльози втира й дитину запиха ріпкою. Коло неї ще сидять четверо, по мисці ложками ганяють.

Тут саме підійшов до нас чоловік якийсь у брилі, поспитав старшини і теж сів коло нас.

Парубок притих.

— Ну, та що? — питаю.

— Та що ж... Увійшов, а батько живо: "Ага, мо', грошей несеш?.. давай!" Мовчу я, що тут казать, думаю, а далі: "Ось які, тату, гроші..." Та й почав їм усе, як було. Мачуха слухала, слухала, потім: "Лихо, та й годі, це вже робить не схотів, годить не схотів... це вже й його годуй". А батько: "Так що ж оце буде? Ступай, сякий-такий сину, проси... роби... годи людім!.. Жить треба... жи-и-ть якось треба!" — Та за качалку, та за мною!.. Подавсь я. Сів у бур'яні, та й... сам не свій... "Отак, пожалівсь, — думаю. — "Проси ступай"... За віщо я проситиму? Значить, отак зневажають тебе, отак глумляться з тебе, а ти ще й проси!.. Ні, — думаю, — не буде цього... Н-не буде! В Чорноморію завтра... непремінно!" Сиджу, поглядаю на сонце: коли б скоріше!.. Коли, стій! Як ще й у Чорноморію? У мене ж ні копійки. Оце так!.. Та вже й смеркло. Місяць зійшов, на вечорницях співи, регіт, а я... Пішов у хлівець, ліг — перекидаюсь: що робить... де взять? — Позичить... Так у кого ж? хто повірить голякові?!. Треба каптанок закладать... Увікравсь уранці в хижу, зняв з жердки — сім рублів стоїть — достав п'ятеричку... Та це аж сюди... Коли б старшина — та пашпорт узять.

— Хай бо' помага! — обізвавсь дядько.

— Спасибі!.. Так ото так воно тут... А це ще й туди заберись, та ще против зими, та ще як роботи не буде... Ех, життя, щоб його... — Та й знов махнув рукою й похнюпився.

А чоловік йому:

— Не бійсь, хлопче, оце то й іти против зими, щоб ти знав. На зиму всяке додому, а там же... якби ти знав, скільки скоту того, овець... Куди твоє діло... Оце то й іти!..

Парубок підняв голову та так дивиться на його.

А він:

— Куди твоє діло... чи воно старшина ще не скоро?.. Закурить би... — вийняв люльку з кишені, кресало. — А там робить, а там... куди твоє діло... Оце то й іти... против зими... скоту того, овець!.. Не бійсь, чуєш!.. Я вже водив старців там, знаю... Я знаю, чуєш... Куди твоє діло!.. Та там бува, що попадається добре, так і зна його...

Закурив і почав:

— Як був я ще парубком та зимував раз там же таки. Ну, вже ж і на людей на добрих налучив!.. Сім'я невеличка: дід, баба, та дочка Маруся, да десятин двадцять землі в їх. Ну, вже ж що добре й було, так і зна його... Попоробив трохи, — оддихнув... А харч?.. у нас і на великдень такої нема: мнясо тобі, молоко тобі, прямо як кабанові!

Парубок слуха вже, слуха.

— Завів тоді й я ряшку, — куди твоє діло... прямо як решето!.. А шия... хоч обіддя гни, отака-о!.. — Дядько показує, яка була шия, яка ряшка, а парубок аж осміхнувсь :

— Так там, — каже, — і молоко й мнясо дають?

— Куди твоє діло, парень... По саму зав'язку!

— Що ви думаєте! — дивується парубок. — А тут галушки, — і в пельку не вб'єш.

— Отож бач, а там... е, там, — куди твоє діло... там живо ряшку наб'єш.

— Та коли б... коли б дав бог! — осміхається парубок. — А то тут... підтягло мене, і дівчата гидують: халєра, кажуть.

— От бач, а там, — куди твоє діло... Якби ти знав, що ще мені з дочкою було з хазяйською!.. Отож побув я в їх, — зробився таким парнягою... Вона й помітила — зачіпать почала: оце як іде поз мене, та усе, мов ненарошне, та й зачепить, рукою абощо, та й зачепить... Та так тими очима й поведе, та ще й осміхнеться...

Парубок почервонів-почервонів, та аж рот роззявив та слуха.

— Та ще й осміхнеться... А я... не посмію ніяк. "Ти он хазяйська дочка, — думаю, — та сяк, та так, а я що таке?.." А то перевертаєм сіно раз, та випало так, що з нею вдвох тільки. Ось оддихать посідали. Вона взяла квіточку та хвось мене, а я одважився та й її. Вона тоді до мене так близенько... та й дивиться в вічі мені, та й дивиться, а далі: "Я... люб-лю... тебе".

Тут парубок аж губу лизнув. А дядько:

— Ну й нічого. Не знаю, що вже було між ними, тільки після того вже старий давай натякувать мені: "Легко дихать тобі, — каже, — уже не зажаліємось на тебе: ти й правдивий, ти й роботящий, ти й хазяйливий... Якби нам бог приймака такого послав до Марушки..."

Далі дядько тільки головою схитнув. А парубок так радісно:

— Так там... так там... і... із наймитів — ось хоч би й я — приймають...

— Ого, чому не так? — каже дядько. А я до дядька:

— Та й як ваші прийми? Дядько почухав під брилем.

— Ех, — каже, — скушено мене... скушено, бодай їх чорт батькові. Повіз пшеницю у город, та дала морока земляків побачить. Ну, звісно, у погріб... Ну, звісно... поналигувались, як... бодай їх чорт батька налигувавсь! Без копійки вернувсь. Не вшанувавсь, знаєш.

— Ну, мене не скусять! — аж крикнув парубок, почервонів, та аж з місця схопивсь. — Мене не скусять! Я якомога... коли б дав бог... буду шануватьсяˊ! — І знов сів.

Далі дядько розказував, як старі не злюбили його, як розщитували, та як дочка плакала за ним. А парубок уже й не слухав нічого. В йому, видно, або надія ворушилась, абощо, бо й не всидить ніяк: то так сяде, то так, ногу то простягне, то на коліно поставить, то сюди, то туди гляне, і оце мовчить, мовчить, та так ні з якої речі:

— Я буду шануватьсяˊ... коли б дав бог!.. І... ну, як же воно, як ото чоловік — хазяїн?.. земля в його... як воно?.. Та й батько ж зрадіють тоді!

Або погладить усики, скине картуз, погладить чуб і те ж...

— Як же воно, як люб... як любляться ото... хм, хм... — осміхнеться та аж слинку ковтне.

Як ось приїжджа старшина. Не вспів ще й з воза встать, як він до його, картуз з голови та так весело:

— Здрастуйте!

— Здоров, — каже той, — чого тобі?

— Пашпорта, господин старшина... Піду... далеко... аж на той край, — показав рукою, та й засміявсь. Старшина насупив брови:

— Обожди, — каже, — ти... твоя як фамилія?

— Павло Грищенко.

— Нікаких же пашпортов!.. Твій барин заявленіє дав не видавать такового. Ти самовольно пішов од його... Свиня... роби ступай!

Парубок уже ні слова, ні півслова. Стоїть, як скам'янів, та побілів-побілів. І вже не скоро, дивлюсь, поклигав кудись як неживий.